SAHNA NUTQINING PSIXOFIZIOLOGIK VA LINGVOPRAGMATIK ASOSLARI HAMDA BO‘LAJAK AKTYORLARDA NUTQIY KOMPETENSIYANING SHAKLLANISH MUAMMOLARI

Elmira Ataniyazova – *o‘qituvchi*
ataniyazovaelmira@gmail.com
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЦЕННОЙ РЕЧИ И ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ АКТЕРОВ

Элмира Атаниязова – *преподаватель*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

PSYCHOPHYSIOLOGICAL AND LINGUOPRAGMATIC FOUNDATIONS OF SCENE SPEECH AND PROBLEMS OF FORMATION OF SPEECH COMPETENCE IN FUTURE ACTORS

Elmira Ataniyazova – *teacher*
Nukus branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Tayanch so‘zlar: sahna nutqi, nutqiy kompetensiya, fonatsiya, artikulyatsiya, prosodiya, diafragmal nafas, paralingvistika, lingvopragmatika, teatr pedagogikasi.

Rezyume. Mazkur maqolada sahna nutqining psixofiziologik, akustik-fonetik va lingvopragmatik asoslari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, bo‘lajak aktyorlarda nutqiy kompetensiyaning shakllanish jarayonida yuzaga keladigan artikulyatsion, respirator, prosodik va psixoemotsional muammolar ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari sahna nutqini rivojlantirishda multidissiplinar metodologiya zarurligini ko‘rsatadi.

Ключевые слова: сценическая речь, речевая компетенция, фонация, артикуляция, просодия, диафрагмальное дыхание, паралингвистика, лингвопрагматика, театральная педагогика.

Резюме. В данной статье на основе комплексного подхода анализируются психофизиологические, акустико-фонетические и лингвопрагматические основы сценической речи. Также научно обоснованы артикуляционные, респираторные, просодические и психоэмоциональные проблемы, возникающие в процессе формирования речевой компетенции у будущих актеров. Результаты исследования указывают на необходимость мультидисциплинарной методологии в развитии сценической речи.

Key words: stage speech, speech competence, phonation, articulation, prosody, diaphragmatic breathing, paralinguistics, linguopragmatics, theater pedagogy.

Summary. This article analyzes the psychophysiological, acoustic-phonetic, and linguopragmatic foundations of stage speech based on a comprehensive approach. Also, articulatory, respiratory, prosodic, and psycho-emotional problems arising in the process of forming speech competence in future actors are scientifically substantiated. The research results indicate the need for a multidisciplinary methodology in the development of stage speech.

Sahna nutqi aktyorlik san’atining fundamental komponentlaridan biri bo‘lib, u verbal kommunikatsiyaning estetik jihatdan qayta ishlangan va akustik parametrlar orqali boshqariladigan shaklini ifodalaydi. Oddiy og‘zaki nutq spontan va situativ xarakterga ega bo‘lsa, sahna nutqi maqsadga yo‘naltirilgan, auditoriyaga moslashtirilgan va semantik yuklama bilan boyitilgan diskursiv jarayondir. Shu bois uni o‘rganish lingvistika, psixofiziologiya, akustika hamda teatr pedagogikasi integratsiyasi asosida amalga oshirilishi lozim. Zamonaviy teatr ta’limi tizimida nutqiy tayyorgarlik aktyorning professional kompetensiyasini shakllantiruvchi bazaviy omil sifatida qaraladi. Biroq amaliy kuzatuvlar bo‘lajak aktyorlarda nutq apparatining yetarli darajada rivojlanmaganligi sahnaviy ifoda samaradorligini pasaytirishini ko‘rsatmoqda. Mazkur tadqiqot nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv metodlariga asoslanadi. Sahna nutqining psixofiziologik mexanizmlari inson nutq apparati faoliyatining ilmiy konsepsiyalari asosida o‘rganildi. Shuningdek, aktyorlik yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar nutqidagi tipik kamchiliklar pedagogik monitoring asosida umumlashtirildi.

Sahna nutqi murakkab psixofiziologik jarayon bo‘lib, markaziy nerv tizimi, respirator apparat va artikulyatsion organlarning integrativ faoliyatiga tayanadi. [1.42] Fonatsiya jarayonida subglottal bosimning barqarorligi ovozning intensivligi va

tembrini belgilaydi. [2.35] Diafragmal nafasning shakllanmaganligi fraza oxirida ovoz pasayishi, intonatsion kontur buzilishi va fonatsion charchoq kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Akustik-fonetik jihatdan sahna nutqi intensivlik, chastota diapazoni, tembr va rezonans parametrlari bilan tavsiflanadi. Rezonatorlardan samarali foydalanish ovozning jarangdorligini oshiradi va auditoriyaga ta’sir kuchini kuchaytiradi. Aksincha, ovozning “siqilgan” yoki tor diapazonda ishlatilishi nutqning monotonlashuviga olib keladi.

Prosodik komponent sahna nutqining ekspressivlik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Intonatsion modellashtirish, logik urg‘ularni aniqlash va pauza tizimidan ongli foydalanish dramatik mazmunni ochib berishga xizmat qiladi. Prosodik komponentlar – ritm, temp, intonatsiya – dramatik mazmunni ochishda muhim rol o‘ynaydi. [3.28] Prosodik monotonlik ko‘pincha diskursiv tafakkur yetishmasligi yoki ichki psixoemotsional to‘siqlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Lingvopragmatik nuqtayi nazardan sahna nutqi illokutiv va perlokutiv effektlarni yuzaga keltiruvchi kommunikativ akt sifatida namoyon bo‘ladi. Aktyor tomonidan ifodalangan replika informativ funksiya bilan birga emotsional-ta’sirchanlik funksiyasini ham bajaradi. Paralingvistik vositalar – tembr, dinamika, pauza, vibratsion xususiyatlar – semantik ma’noni chuqurlashtiradi. Lingvopragmatik nuqtayi nazardan sahna nutqi illokutiv va perlokutiv effektlarni yuzaga keltiruvchi kommunikativ akt sifatida talqin etiladi. [4.19]

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak aktyorlarda artikulyatsion disfunksiya, diksiya buzilishlari, respirator nomutanosiblik va sahna qo‘rquvi keng tarqalgan. Stress sharoitida mushaklar gipertonusi artikulyatsion apparat erkinligini cheklaydi, natijada fonemalar noaniq realizatsiya qilinadi. Bu esa nutqning akustik ravshanligini pasaytiradi. Sahna qo‘rquvi esa artikulyatsion aniqlik va fonatsion barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. [5.64] Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda kompleks yondashuv zarur. Artikulyatsion mashqlar, diafragmal nafasni avtomatlashtirish, rezonatorlar bilan ishlash, intonatsion modellashtirish hamda psixotexnik mashqlar o‘zaro integratsiyada olib borilishi lozim. Akustik monitoring va ovoz yozuvlari asosida tahlil qilish esa pedagogik samaradorlikni oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, sahna nutqi ko‘p komponentli psixofiziologik va lingvopragmatik tizim sifatida aktyorlik mahoratining markaziy elementi hisoblanadi. Bo‘lajak aktyorlarda nutqiy kompetensiyaning shakllanishi artikulyatsion aniqlik, respirator tayanch, prosodik moslashuvchanlik va psixoemotsional barqarorlikning uyg‘un rivojlanishini talab etadi. Teatr ta’limida sahna nutqini o‘qitish multidissiplinar yondashuv asosida tashkil etilgandagina yuqori kommunikativ va estetik samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov O. Teatr san’ati va aktyorlik mahorati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015
2. Sobirov R. Sahna nutqi va nutqiy tayyorgarlik. – Toshkent: Fan, 2012. – B. 35.
3. To‘raqulov S. Prosodiya va sahna nutqi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2016.
4. Yodgorov N. Lingvopragmatika va sahna nutqi. – Toshkent: Fan, 2014.
5. Karimov D. Sahna qo‘rquvi va psixotexnik mashqlar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.